

ERFGOED BRUSSEL

Een publicatie van het Brussels
Hoofdstedelijk Gewest

DOSSIER
TERUG NAAR SCHOOL

N°001
NOVEMBER 2011

Ecole en Couleurs

RESTAURATIE VAN DE GEVELS EN DAKEN

NICOLAS CREPLET

Architect gespecialiseerd in restauratie
van erfgoed (17de-20ste eeuw)

De *Ecole en Couleurs* betreft sinds meerdere jaren de schoolgebouwen in de Rodenbachstraat nr. 37-39 in Vorst. Dit door Henri Jacobs ontworpen complex in art nouveau is sinds 12 februari 1998 beschermd als monument.¹ De buitenkant werd onlangs grondig gerestaureerd. De werken betroffen vooral het parement, de ornamenten en het schrijnwerk van de gevels en ook de daken. De voorafgaande studie en uitvoering van de restauratie, waarin bijzondere aandacht werd besteed aan de behandeling van de stenen en het hout, werd gerealiseerd door architect Nicolas Créplet.² Deze kundig gedoseerde interventies dragen bij tot het behoud en de herwaardering van dit opmerkelijke patrimonium. Onderhouden is bewaren!

Foto's en schema's van de auteur, tenzij anders vermeld.

ONTWERP EN BOUW (1905-1910)

In 1905 verwierf de gemeente Vorst een terrein in de *rue du Chat* (nu Rodenbachstraat), in een wijk die volop in ontwikkeling was. Het lag tegenover sociale woonblokken die in 1903 opgetrokken waren.. (Fig. 1) Op 12 oktober 1905 besloot de gemeente hier een school te bouwen. Zoals ze al eerder had gedaan voor de G. Van Haelenlaan deed ze daarvoor een beroep op architect Henri Jacobs. De instelling, waarvoor de plannen, het bestek en de lastenboeken respectievelijk in 1906 en 1907 werden goedgekeurd, beantwoordde aan de destijds gehanteerde normen op het vlak van hygiëne, verlichting, verluchting en infrastructuur. Dit resulteerde in lichte klaslokalen waar veel licht binnenvalt, grote esplanades en ruime speelplaatsen voor recreatie, spel en lichamelijke opvoeding.³ Overeenkomstig de officiële voorschriften bestond het complex uit een directeurswoning, klaslokalen op de benedenverdieping en een grote binnenplaats, een overdekte speelplaats, een gymnastiekzaal, een tekenzaal en een bibliotheek.

EERSTE SCHOLEN IN VORST⁴

De effecten van de verstedelijking die Brussel op het einde van de 19de eeuw bereikte, waren in Vorst eerst in het lager gelegen gedeelte te voelen. Het hoger gelegen gedeelte van de gemeente behield tot het begin van de 20ste eeuw veel groene ruimten. (5) De bevolkingsaan groei noodzaakte onder meer maatregelen betreffende het onderwijs. Bestaande scholen werden uitgebreid en er werden nieuwe scholen opgetrokken op het grondgebied van de gemeente. In 1845 bezat Vorst slechts één gemengde school, in een gebouw waar ook de gemeentelijke administratie gehuisvest was. Op het einde van de 19de eeuw kenden de wijken van het Park en van de Luttrebrug een versnelde verstedelijking. De kinderen die in 'Hoog-Vorst' woonden, werden niet meer toegelaten tot de scholen van de naburige gemeenten. De gemeenteraad besliste in 1888 twee scholen te bouwen: die van het Park, die een gemengde school was, en een andere in de Van Volxelaan. Intussen waren de twee scholen in het centrum van Vorst te klein geworden. In 1891 besloot de gemeente een dubbele instelling te bouwen voor jongens en voor meisjes, naar de plannen van architect De Maegdt. Aangezien de bevolking bleef aangroeien, maakte de gemeente in 1904 plannen om aan de scholen in het centrum een extra verdieping toe te voegen en twee nieuwe scholen te bouwen in 'Hoog-Vorst'. In de wijk van de Luttrebrug werd in de Guillaume Van Haelenlaan een dubbele school voor jongens en meisjes gebouwd. Ze werd ingehuldigd in 1909. De gemeente liet bovendien een school optrekken op een in 1905 verworven terrein in de Berkendaalwijk, tussen de rue Verte en de rue du Chat, de huidige Marconistraat en Rodenbachstraat. De school was oorspronkelijk bestemd voor meisjes, om de leerlingen van de school van het Park op te vangen, die toen tot jongensschool werd omgevormd.

Op de plannen gedateerd 1907 staat vermeld: *Projet d'écoles à édifier dans le quartier du Berkendaal (rue du Chat)*. Het betreft de bouw van twee huizen aan de straatzijde, via een lange gang verbonden met de kleuterschool en de lagere school. De klaslokalen waren respectievelijk over één en twee verdiepingen verdeeld en rond een overdekte speelplaats geschikt. In 1910 werden bijkomende plannen ingediend voor de uitbreiding van de school (de andere helft van de overdekte binnenplaats met de daaromheen liggende klaslokalen). Zoals blijkt uit de gedenkplaat in de hal werd de school op 6 augustus 1911 ingehuldigd. De scholen moesten toen waardering voor het mooie en het goede bijbrengen, volgens de pedagogische principes die in 1907 geformuleerd werden in de toespraak bij de opening van de scholengroep Josaphat in Schaarbeek, eveneens ontworpen door Henri Jacobs.³⁶

Zoals vaak het geval is in de schoolontwerpen van Henri Jacobs is het gedeelte van het perceel dat uit geeft op de straat beperkt gehouden en breidt het gebouw zich uit binnen het bouwblok. Het gaat dus niet om een alleenstaand schoolgebouw, maar veeleer om een reeks gebouwen die beantwoorden aan de functies van de tijd. Vanaf de ingang op nr. 37 leidt een lange gang naar een overdekte speelplaats, waarop de klaslokalen van de benedenverdieping en eerste verdieping uitgeven. De twee lange gevels van de klaslokalen worden geflankeerd door een speelterrein.

DE STRAATGEVELS EN HUN MATERIALEN

In de Rodenbachstraat zijn twee 'stadshuizen' te zien. Het ene is een rijhuis, het andere heeft drie gevels. Op nr. 39 bevond zich aanvankelijk de directeurswoning (Fig. 1). Dit huis was volledig gescheiden van nr. 37 (Fig. 3). Vandaag is er een doorgang die via de conciërgkamer beide huizen met elkaar verbindt. Hoewel de gevels aan de straatzijde samen werden ontworpen,

Fig. 1

De gevel van nr. 39 vóór de werken.

zijn ze duidelijk verschillend, zowel wat hun functie als de gebruikte materialen betreft. Dit is ook het geval voor de drie huizen in de Maarschalk Fochlaan in Schaarbeek, die in dezelfde periode door Henri Jacobs werden gebouwd. Op die manier worden de 'burgerwo-

Alleen de inscriptie op de gevel van nr. 37 verraadt dat het om een school gaat. De gevel is erg sober en bestaat uit een witstenen parement op hardstenen sokkel.

ningen' geïntegreerd in het straatbeeld. Alleen de inscriptie op de gevel van nr. 37 verraadt dat het om een school gaat. De gevel is erg sober en bestaat uit een witstenen parement op hardstenen sokkel. De hoofdingang wordt geaccentueerd door een grote boog. De bovenkant is versierd met de wapens van de gemeente en heeft een floraal decor in typische art-nouveaustijl (dat overigens is terug te vinden in andere gebouwen van Henri Jacobs, zoals de Josaphatschool of het huis in de Maarschalk Fochlaan nr. 7). Een venster links van de ingang verlicht de conciërgkamer en een venster rechts de wachtkamer. Op de verdieping wordt de bibliotheek verlicht door vier vensters. Onder de kroonlijst met consoles in art nouveau bevindt zich de inscriptie 'Ecole communale Gemeenteschool'.

Fig. 2

De twee huizen met links de muur met poort in het begin van de 20ste eeuw, met links onderaan de gemeenteschool, oude prentbriefkaart (verzameling Dexiabank).

Fig. 3

De gevel van nr. 37 vóór de werken (A. de Ville de Goyet, 2006 © MRBC-MBHG).

Het geheel wordt bekroond met een opengewerkte en met ijzerwerk versierde attiekbalustrade. Dit element is eveneens terug te vinden in de gevel van de school in de G. Van Haelenlaan in Vorst of in die van de Roodebeeklaan in Schaarbeek (Fig. 2). Links op nr. 39 bevindt zich de voormalige woning van de directrice, waarvan de straatgevel baksteen combineert met witstenen banden op een hardstenen sokkel (Fig. 1). De ingang rechts leidt naar een trappenhuis en de leefruimten op de benedenverdieping. Op de verdieping liggen de slaapkamers. De gevel telt twee hoge souterrainvensters met daarboven de vensters van de benedenverdieping. Deze en het impostvenster boven de toegangsdeur zijn bekroond door een witstenen korfboog. Op de verdieping heeft de gevel een symmetrische compositie met een centrale glasdeur en een balkon op consoles met floraal motief en een brede ijzeren borstwering met art-nouveaumotieven. De zwikken

De prioriteiten van de opdrachtgever – de *Ecole en Couleurs* – waren een behandeling van de daken, die op vele plaatsen lekten, het aanbrengen van een hek voor het niet bebouwde perceel en het onderhoud van de gevels.

tussen de vensterbogen zijn versierd met sgraffiti. De houten kroonlijst wordt doorbroken door een dakvenster met een Frans balkon, waarvan het ijzerwerk identieke motieven vertoont als dat van de eerste verdieping. De zijgevel is bekleed met witte baksteen. De monelen en bekroningselementen zijn in witsteen. De benedenverdieping en de eerste verdieping worden telkens verlicht door één enkel drielicht. Het venster van de benedenverdieping zit deels verborgen achter een later toegevoegde constructie met sanitair.

Deze zijgevel was vroeger door een nu verdwenen muur verbonden met een meer links gelegen gevel. Deze had een stenen sokkel, die doorliep in een deuroplijsting waarvan het gebogen bovenste gedeelte zich harmonieus in de gevel integreerde. De bakstenen muur was bekroond met elegant ijzerwerk. De deur gaf uit op de tuin

van de directrice en van daaruit op een deur naar de eetkamer. Deze muur is nu vervangen door een bakstenen constructie, die minder goed in het geheel is geïntegreerd. Rechts van beide huizen bevond zich een complex van sociale woningen (1903), die al voor de bouw van de school aanwezig waren, zoals op oude prentbriefkaarten te zien is (Fig. 2).

DE RESTAURATIE

De prioriteiten van de opdrachtgever – de *Ecole en Couleurs* – waren een behandeling van de daken, die op vele plaatsen lekten, het aanbrengen van een hek voor het niet bebouwde perceel en het onderhoud van de gevels. De klaslokalen en de overdekte speelplaats binnen het pand waren recentelijk gerenoveerd – het schrijnwerk van de klaslokalen en het dak van de speelplaats werden vervangen – en maakten dus geen deel uit van het hier besproken restauratieproject. Om de pathologie en de nodige interventies van de gevel en de daken zo goed mogelijk te evalueren werd een inspectie uitgevoerd met behulp van een hoogwerker. Stabiliteit, leesbaarheid, authenticiteit en waterdichtheid van de verschillende elementen werden gecontroleerd (Fig. 4, 5, 6). In de toekomst zullen nog andere interventies nodig zijn, zoals de vernieuwing van de bedekking van de platformen die de klassen beschermen en de vernieuwing van het grote schrijnwerk van de overdekte speelplaats.

PATHOLOGIE EN RESTAURATIE VAN DE STRAATGEVELS

De gevel van nr. 37, uit Euvillesteen van goede kwaliteit op een hardstenen sokkel, was nog in goede staat. Er was weinig zichtbare korstvorming, die een teken is van beperkte aantasting van het metselwerk door milieuvervuiling. Er werden enkele steenschilferingen vastgesteld en vooral twee breuken, in de latei boven de inkomdeur en in de onderdorpel van het venster van de

eerste verdieping. De boogseleutel was naar rechts verzakt. De twee breuken werden chemisch vastgezet door middel van roestvrijstalen draadstangen. De gaten werden vervolgens zorgvuldig dichtgemaakt met achteraf opnieuw behouwen minerale mortel. De sleutel bleef op zijn plaats, werd verankerd aan de steen ernaast en zijn voegwerk werd hersteld. Voor de reparatie van sommige kleine afschilferingen en van oude gaten werd minerale mortel gebruikt. Het witte voegwerk dat op sommige plaatsen beschadigd was, werd hersteld.

De attiekbalustrade die de gevel bekroont, was sterker beschadigd door milieuvervuiling. Drie van zijn acht bogen waren in het midden gebarsten en de sierlijsten waren nog maar nauwelijks te zien door een sterke erosie van de steen. Veel voegen tussen de stenen waren verdwenen. Het ijzerwerk was verroest en had op sommige verankeringsplaatsen de steen doen barsten. Er werd eerst beslist alle elementen tot aan het niveau van de kroonlijst/ band te demonteren en opnieuw te monteren, de stenen te herstellen door incrustatie of verankering, naargelang het type beschadiging, en het ijzerwerk te restaureren. In de loop van de werf werd echter besloten aan de stenen te werken zonder ze te demonteren, om verdere beschadiging te vermijden, en het ijzerwerk te verwijderen door insnijding en opnieuw te monteren door verbinding met halve bewapening. Om de leesbaarheid van de gevel te verbeteren werd de kabel van de teledistributie verwijderd en verplaatst naar de kelder. Het reinigen stelde enkele problemen. Ter hoogte van het hoofdgestel waren de sporen van waterinfiltratie in de uitgeholde voegen bijzonder hardnekkig (Fig. 7).

Ook de gevel van nr. 39 was goed bewaard. Er werden slechts enkele kleine schilferingen vastgesteld op de plaatsen waar het ijzer van de borstwering in de steen verankerd is. Hoewel het ijzerwerk sporen van corrosie vertoonde, was het nog in redelijk goede staat. Er werd een barst ontdekt tussen het balkon van de eerste verdieping en de dorpel van een venster. Om de stabiliteit van het dakvenster in Euvillesteen

indice: A	date: 19-03-2007	FAÇADE AVANT 37	échelle: 1/50	plans: 1/8
Ecole en Couleurs		Rue Rodenbach, 37-39 1000 BRUXELLES	Cristel Nindes architecte rue Mahieu, 12 à 1000 Bruxelles tél.: 02 503 24 64 fax: 02 502 24 64	
Maître de l'ouvrage				

indice: A	date: 19-03-2007	FAÇADE AVANT 39-41	échelle: 1/50	plans: 2/8
Ecole en Couleurs		Rue Rodenbach, 37-39 1000 BRUXELLES	Cristel Nindes architecte rue Mahieu, 12 à 1000 Bruxelles tél.: 02 503 24 64 fax: 02 502 24 64	
Maître de l'ouvrage				

indice: A	date: 19-03-2007	FAÇADE LATÉRALE 39	échelle: 1/50	plans: 3/8
Ecole en Couleurs		Rue Rodenbach, 37-39 1000 BRUXELLES	Cristel Nindes architecte rue Mahieu, 12 à 1000 Bruxelles tél.: 02 503 24 64 fax: 02 502 24 64	
Maître de l'ouvrage				

Fig. 4, 5, 6
Interventieplannen voor de drie gevels.

Fig. 7

Het resultaat van de reiniging van de steenoppervlakten is niet homogeen. Moeilijk te verwijderen vuil, veroorzaakt door aantasting door water.

te verbeteren werd het ijzerbeslag op het bovengedeelte versterkt en behandeld tegen corrosie. De grote barst in de afgeronde steen links werd gerepareerd. Een van de twee stenen boven het dakvenster werd gedraaid om hem in de goede richting te leggen.

RESTAURATIE VAN HET BUITENSCHRIJNWERK

Er werd veel zorg besteed aan het behoud van het schrijnwerk, een belangrijk element van de schoolarchitectuur uit die tijd. Het werd zorgvuldig geïnventariseerd en vooraf bestudeerd. Elk stuk werd onderzocht. Deze evaluatie maakte het vooral mogelijk precies

te bepalen welke stukken moesten worden gerestaureerd of vervangen. Op deze manier konden we vaststellen dat het schrijnwerk van de straatgevel in het algemeen in een bevredigende staat was. Alle onderdelen werden gerestaureerd en geen enkel element moest volledig worden vervangen. De vervangingen werden tot een minimum beperkt. De onderkanten van de twee souterrainvensters van nr. 37 werden vernieuwd. Ze waren bedekt door een betonnen plaat zonder afwateringssysteem en waren gerot.

Het behoud van het sluitwerk van de grote ramen op de benedenverdieping was moeilijk. Het schrijnwerk bestaat uit een schuifraam met daarenboven

een naar beneden schuivend bovenlicht. Gezien hun afmetingen zijn de ramen moeilijk hanteerbaar. Die van nr. 39 werden bewaard, maar geblokkeerd. Op nr. 37 echter kon het openingsmechanisme van het schrijnwerk op de benedenverdieping in de oorspronkelijke staat worden hersteld. Dit venster was bovendien het enige dat nog zijn oorspronkelijke houten luiken bezat. Deze kregen een onderhoudsbeurt en het hang- en sluitwerk werd gerepareerd. De indrukwekkende afmetingen van de bewegende delen van het schrijnwerk op de eerste verdieping van nr. 39 hebben in de loop van de tijd tot vervormingen geleid. Door het enkelvoudige glas te vervangen door gelaagd glas van 8 mm dik kon het kader worden versterkt. Het glas werd vastgezet in een dieper gemaakte sponning en de torsie werd verminderd om de vervorming zoveel mogelijk tegen te gaan.

Na de reparatie en restauratie werd het schrijnwerk gedecapeerd en dan geschilderd. De kleurkeuze voor al het schrijnwerk gebeurde op basis van stratigrafische studies.⁵ Het gelaagde glas beantwoordt ook beter aan de veiligheidsnormen (inbraak, ballen, kinderen,...) en heeft een thermische weerstand van 3,3 w/m²k. De buitenste laag van het glas imiteert getrokken glas. Omwille van de aanwezigheid van een vals plafond in de klaslokalen van de eerste verdieping op nr. 37 werden de ruiten van de bovenlichten vervangen door ondoorzichtige beglazing en het schrijnwerk werd wit geschilderd. Het andere schrijnwerk werd gedecapeerd, gerestaureerd en opnieuw geschilderd op basis van een stratigrafische studie.

DE ZIJGEVEL VAN NR. 39

Deze gevel, die een scheidingsmuur vormt met nr. 41, was nog in goede staat. Hij bestaat uit witte baksteen op een hardstenen sokkel en elementen in Euvillesteen. Dit materiaal werd gebruikt voor de banden, de vensterlateien en een hoekketting aan de voorkant. De gevel is bekroond met een attiekbalustrade geflankeerd door twee schouwen (Fig. 8). De gevel werd

BEHANDELING VAN DE STENEN

Een breuk vergt meestal één of meerdere verankeringen. Een steenschilfering wordt in de eerste plaats gerepareerd met invulstukken, en soms met minerale mortel. De verdwenen stenen worden gereconstrueerd. Deze reparaties worden zoveel mogelijk op de plannen aangebracht.

- Minerale mortel wordt gebruikt bij reparaties als de incrustatie disproportioneel is. Hij wordt meestal gebruikt om gaten te dichten. De mortel moet minimaal ongeveer 2 cm dik zijn. Voor grotere of meer zichtbare reparaties is een wapening nodig - dit is te vermijden omdat het de tijd slecht doorstaat. Mortel kan worden bewerkt om een gelijkwaardig oppervlak als de omliggende stenen te bekomen.
- Krammen is een oude techniek om stenen te verbinden. Daartoe wordt een steenkram aangebracht om een brug te maken tussen twee elementen. Men moet echter oppassen voor corrosie van dit element, dat deels aan de oppervlakte blijft.
- Bij verankering wordt in de twee samen te voegen elementen een doorlopend gat geboord. Door de gaten wordt een roestvrijstalen stang gestoken en chemisch verankerd. Eventueel wordt in de breuk kalkmortel of lijm geïnjecteerd, en de barst en de boorgaten worden aan de oppervlakte met minerale mortel weggewerkt.
- Incrustatie: hiervoor wordt een zuivere, parallellepipedumvormige insnijding gemaakt in de gezonde steen om een nieuw stuk steen in te planten, dat aan de binnenkant wordt verankerd en gekleefd. Aangezien de snede heel zuiver is, moet de verbinding tussen de twee elementen vrijwel perfect zijn en een precisie hebben van minder dan één millimeter. De zo behandelde steen wordt behouwen (van lijstwerk voorzien of gesculpteerd) voordat hij wordt aangebracht. De afwerking van het oppervlak kan nog worden bijgewerkt om het beter aan te passen aan de omgevende stenen. De steensoort die gekozen wordt om de beschadigde steen te vervangen moet van dezelfde herkomst, structuur en kleur zijn als de oorspronkelijke steen. Deze invultechniek is ook mogelijk voor stukken die gerecupereerd werden. Dan is er geen versnijding en wordt het stuk meteen aangebracht en verankerd.

Hardsteen vormt meestal geen probleem. Deze steen is hard, gemakkelijk te repareren en bestand tegen pollutie en reiniging. Steen van Euville is echter veel fragieler. Deze kalksteen uit de Maastreek (Frankrijk) werd in Brussel veel gebruikt omwille van zijn grote witheid. Hij bestaat in twee grote kwaliteiten: *marbrière* en *construction*. Het is vooral de tweede, weinig duurzame soort die problemen stelt. Ze werd vaak gekozen voor

Korstvorming op de Euvillesteen ten gevolge van atmosferische invloeden

Lokale reiniging met hydropneumatisch zandstralen als aanvulling op een reiniging met stoom.

Bevredigend resultaat na het reinigen van bijzonder sterk vervuilde steen.

het kappen van sierlijsten of bas-reliëfs en is erg poreus. Infiltratie van water dat vervuild is door zure regen en andere stoffen brengt een chemische reactie op gang die de bindstof van de steen oplost. De steen bindt zich dan aan de oppervlakte met allerlei soorten stof, wat resulteert in een zwartachtige afzetting. Het proces stopt niet met de vorming van deze laag. De chemische reactie ontbindt de steen tot meerdere centimeters in de diepte, vooral als de steen geprofileerd of gesculpteerd is of een grote blootgestelde oppervlakte heeft. Dit fenomeen veroorzaakt materiaalverlies (afbladderende lagen), wat de leesbaarheid van het gebouw vermindert. Deze schade is niet te herstellen. Het gaat erom het beschadigingsproces te vertragen door de infiltratie van regenwater te verminderen. Het aanbrengen van een verstevigingsmiddel dat de steen minder poreus maakt en van een vochtwerend middel kan dit proces, en ook de vervuiling, vertragen.

HOUTBEHANDELING

Vooraf werd een systematische analyse gemaakt van alle houten schrijnwerk en het beslag. Op basis daarvan werd een synoptisch overzicht gemaakt van de schade en nodige reparaties. De plaatselijke ingrepen gebeurden op identieke wijze als die van de steen: door een invulling of met hars. Als een element beschadigd was - bvb. een waterlijst, een onderdorpel... - werd het in zijn geheel vervangen door een stuk van hetzelfde hout en met hetzelfde profiel. Soms was het ook nodig een volledig raam te vervangen. Soms werden de assemblages bij het vervangen van een van de stukken versterkt door een nieuwe opengatverbinding, waarbij de pennen werden vervangen of waarbij hars werd gebruikt. Als de nieuwe ruit te dik was, werd waar mogelijk de sponning verbreed. Het hout werd beschermd door een vernis- of verflaag nadat het eerst was gedecapeerd om het schrijnwerk zijn oorspronkelijke uitzicht terug te geven en een coherent en hechtend beschermingssysteem te verzekeren. De kleuren werden gekozen op basis van een stratigrafisch onderzoek.

Vervanging van een raamvleugel in de achtergevel. Detail van de hollijst, van bovenaf gezien.

Fig. 8

De zijgevel van nr. 39 vóór de werken.

Fig. 9

Reconstructie van het balkon.

Fig. 10

Bescherming van het ijzerwerk en schilderen van het houtwerk.

gewijzigd door de installatie van een sanitaire ruimte in een muuropening die uitgaf op een balkon. Deze sanitaire ruimte werd verwijderd. Op basis van de oude plannen en de sporen die op het parement achterbleven, kon het oorspronkelijke balkon worden gerepareerd. De oorspronkelijke consoles waren verzonken in het metselwerk en konden worden hersteld. De hardstenen vloerplaat werd gereconstrueerd (Fig. 9). Het motief van de borstwering is een interpretatie op basis van de bestaande borstwering. Het bovenlicht was intact, maar de glasdeuren moesten worden gereconstrueerd (Fig. 10).

De I-balk boven het venster op de benedenverdieping was erg aangetast. De verzakking aan de uiteinden had twee breuken veroorzaakt in de steen boven de balk. Deze oefende zijn structurele rol niet langer naar behoren uit en hij was in te slechte staat voor restauratie. De steen werd dus vervangen naar oorspronkelijk model. Daarbij werden ook

de oorspronkelijke decoratieve rozetten gereproduceerd.

De attiekbalustrade, bestaande uit bogen van gehouwen steen, met elkaar verbonden door ijzerwerk, vertoonde dezelfde gebreken als die van nr. 37 maar was duidelijk in slechtere staat. Het meest zorgwekkende was de stabiliteit van de twee schouwen boven de zijgevel. De meeste voegmortel en de mortel tussen de bakstenen was verdwenen of bezig te verpulveren. Het parement in witte baksteen van de twee schouwen was instabiel en hechte nog onvoldoende (Fig. 11). De stenen van Euville hielden over naar de straat omdat het voegsel verdwenen was (Fig. 12). Het gevaar bestond dat ze naar beneden zouden vallen, hoewel ze door hun eigen gewicht en dat van de deksteen nog op hun plaats werden gehouden. De natuursteen en baksteen waren op zich nog in goede staat. Het ijzerwerk was echter zo sterk aangetast dat sommige delen volledig verdwenen waren. De uitzetting van het ijzerwerk

had op de plaats van verankering bijna systematisch de stenen doen barsten. Rekening houdend met de corrosie van elk element (Fig. 13) werden de volgende ingrepen voorgesteld: volledige demontage en heropbouw van alle elementen van de attiekbalustrade, het ijzerwerk inbegrepen; reparatie van de stenen door middel van minerale mortel, verankering of invulling naargelang het type van beschadiging; restauratie van één van de vijf elementen in ijzerwerk en reconstructie naar oorspronkelijk model van de andere (Fig. 14).

DE ACHTERGEVELS

De cementen bepleistering van de achtergevels van nr. 37 en 39 was in relatief goede staat (Fig. 15). Het reinigen en repareren van de gevels was desondanks relatief moeilijk, omwille van de verkleuring van de bepleistering door waterinfiltratie en het probleem om de juiste samenstelling te vinden van de

Fig. 14

De attiekbalustrade na restauratie.

Fig. 11, 12, 13

De attiekbalustrade, toestand vóór de restauratie: breuken en afschilferende stenen, uitholling van de voegen, vergevorderde aantasting van het ijzerwerk.

specie voor de discrete reparaties van enkele barsten. Sommige schijnvoegen die steen imiteren, werden na het reinigingswerk gereconstrueerd. De regenpijpen waren versleten en werden volledig vervangen en geherstructureerd. De kroonlijsten waren in goede staat. Er moest slechts één stuk worden vervangen op de hoek van de achtergevel van nr. 37. Beschadigd houtwerk werd hersteld en weer goed gehecht. De sierdeksels van de steigergaten waren sterk aangetast en sommige werden vervangen.

Het schrijnwerk was in veel minder goede staat dan dat van de andere gevels. Enkele draairamen waren verdwenen en het hout van het overige schrijnwerk was vaak uitgedroogd. Het schrijnwerk werd grotendeels gerestaureerd en de verdwenen delen werden gereconstrueerd.

Fig. 15
Achtergevels: problemen bij de
reiniging en reparatie van de
steenimitatie.

Fig. 16
Proefmontage van de makelaar
in geglaazuurd aardewerk op de
leistenen dakbedekking.

Fig. 17
Reconstructie van
de stenen boog.

DE DAKEN

Het dak van nr. 37 bestond uit een dakbeschot waarop een bitumineus membraan was aangebracht, dat op vele plaatsen beschadigd was. De bitumenlaag werd vervangen door een dakbedekking in leisteen - op zolder werden oude leistenen uit de tijd van de bouw gevonden. De dakbeschotten die in slechte staat waren en besmeurd met bitumen werden vervangen. De schouw tegen de scheidsmuur met nr. 35, die loskwam van de muur, werd gestabiliseerd door middel van een haak in roestvrij staal. De speciale schoorsteenkapen in terracotta werden opnieuw verlijmd. Op basis van de aanwijzingen op de oorspronkelijke tekening werd een makelaar in geglaazuurd aardewerk op

het dak gezet (Fig. 16). De bedekking van het sterk hellende dak van nr. 39 was recentelijk vervangen door over elkaar liggende pannen. De infiltratieproblemen, die aan de buitenkant zichtbaar waren, waren het gevolg van gebrekkig werk. De hele dakbedekking werd gedemonteerd en opnieuw gemonteerd. Ook het zinkwerk werd hersteld.

HET HERSTEL VAN DE INGANG VAN NR. 41

In de plannen waren nieuwe stijlen en nieuw hekwerk voorzien, waarvan het ontwerp gebaseerd was op een oude foto. De Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen was voorstander van het herstel van de boog

en het bewaren van de zijdeur, maar had enig voorbehoud omtrent het hekwerk, dat zo dicht mogelijk bij het oorspronkelijke model moest aansluiten (Fig. 17). De vloer van dit gedeelte en ook de ontbrekende gedeelten daarvan op de binnenplaatsen achter de achtergevel werden gereconstrueerd naar oorspronkelijk model op basis van de bestaande porseleinen tegels. Deze hebben een dikte van ongeveer 30 mm. Het was niet mogelijk ze in dezelfde kwaliteit op die dikte te laten namaken (we vonden een fabrikant in Duitsland die ze op 12 mm dikte kon maken, maar dit was niet voldoende). Uiteindelijk werden er nieuwe tegels gegoten in microbeton met een analoge tint, die hetzelfde motief reproduceren en op traditionele wijze gelegd zijn (Fig. 18, 19).

Fig. 18
Bestaande tegel in porselein.

Fig. 19
Traditionele methode om tegels te plaatsen.

NOTEN

1. Het besluit tot bescherming van 12 februari 1998 bepaalt dat de gevels, daken en de volgende delen van nr. 37 beschermd zijn als monument: de inkomhal, de grote overdekte speelplaats en de inkomgang naar de school.
2. Vorige ingrepen op het gebouw werden uitgevoerd door de architecten Thierry Lamy en Bruno Vellut. Ze deden in 1994 herstellingswerken aan de muuropeningen. Er waren toen andere verbouwingen gepland: verbetering van het sanitair, verhoging van de veiligheid door nieuwe toegangen te creëren en uitbreiding van de kantooroppervlakte. Deze laatste verbouwing werd niet uitgevoerd en evenmin het verwijderen van het toilet in de zijgevel, dat nochtans in de plannen was voorzien (archief van de gemeente Vorst: OW 21646).
3. VERNIERS L., *Histoire de Forest lez Bruxelles*, éd. A. De Boeck, Brussel, 1949, pp. 239-253.

3b. Over de scholen van Henri Jacobs en de Josaphatschool, zie in dit nummer de artikels van F. Jurion en van J.-M. Basyn.

4. Uit de historische studie in 2007 uitgevoerd door Marie-Noëlle Martou voor de bouwaanvraag betreffende de restauratie van de gevels en daken van de gebouwen aan de straatzijde van de *Ecole en Couleurs*.

5. *Forest à la recherche de son Passé*, Abdij van Vorst, 26 oktober – 11 november 1979, p. 1.

BIBLIOGRAFIE

Art et architecture publics, Mardaga, Sprimont, 1999.

Trois architectes schaarbeekois, Maître de l'Art Nouveau, Frans Hemelsoet, Henri Jacobs, Gustave Strauven, CRHU, Schaarbeek, 1993.

L'Académie et l'Art Nouveau, tentoonstelling georganiseerd door de Amis de l'Académie Royale des Beaux-Arts de Bruxelles asbl, 1996.

DE RE, N., Henri Jacobs (afstudeerscriptie), ISAE La Cambre, Brussel, 1998.

DE SALLE J., 'Bruxelles d'une Ville à l'autre ou Bruxelles de la capitale de la Belgique à la métropole européenne', in: *Un siècle d'architecture et d'urbanisme 1900 - 2000*, Mardaga, Sprimont, 2000.

DEMEY, Th., 'Les écoles de Henri Jacobs (1864-1935)', *Histoire des écoles bruxelloises, Collection Bruxelles, Ville d'Art et d'Histoire* 39, Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel, 2005.

DUBREUCQ, J., *Forest en cartes postales anciennes*, s.l., 1978.

PEIREN, Pr., *Monographie de la Commune de Forest Vorst*, éd. des Presses Em. Lamin, s.l., s.d.

VAN LOO, A. (o.l.v.), *Reperatorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Mercatorfonds, Antwerpen, 2003.

VERNIERS, L., *Histoire de Forest lez Bruxelles*, éd. A. De Boeck, Brussel, 1949.

Restoring L'École en Couleurs

For many years, the *Ecole en couleurs* has occupied the school buildings at Rue Rodenbach No 37-39 in Saint-Gilles. This Art Nouveau style complex was designed by architect Henri Jacobs in 1907 and has been listed as a monument since 12 February 1998¹. The school complex is actually composed of a number of buildings spread over the area inside the block. The outer shell of the buildings along Rue Rodenbach, that have an air of middle-class houses, recently underwent a painstaking restoration. The restoration work chiefly concerned the facing, ornaments and external woodwork of the facades, and the roofing. The restoration project, noteworthy for the treatments of the stone and woodwork, was designed and supervised by architect Nicolas Créplet². The measured application of these treatments makes a crucial contribution to the conservation and enhancement of this remarkable heritage. Maintenance is conservation!

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Cecilia Paredes en Jean-Marc Basy, met de medewerking van Anne-Sophie Walazyc voor het kabinet van Charles Picqué, Minister-President belast met Monumenten en Landschappen

COÖRDINATIE PRODUCTIE

Koen de Visscher

REDACTIE

Dossier: Françoise Jurion-de Waha, Harry Lelièvre, Muriel Muret, Jean-Marc Basy, Nicolas Creplet, Barbara Van Der Wee, Françoise Boelens

Varia: Anne-Sophie Augustyniak

News: Françoise Boelens, Ann Degraeve, Eric Demellenne, Paula Dumont, Catherine Lerclercq, Harry Lelièvre, Brigitte Vanderbrugghen, Thierry Wauters

VORMGEVING

supersimple.be

DRUK

Dereume Printing

VERANTWOORDELIJK UITGEVER

Patrick Crahay, Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, CCN - Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

HERKOMST VAN DE FOTO'S

De meeste iconografische documenten werden ter beschikking gesteld door de auteurs en zijn afkomstig van verschillende verzamelingen (referentie bij elke illustratie).

FOTO OMSLAG

School van de tuinwijk Het Rad in Anderlecht (© www.sergebrison.com, 2008).

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM - Archives d'Architecture Moderne

KCML - Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen

KIK - Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium

MBHG - Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (Documentatiecentrum - Bestuur Ruimtelijke Ordening en Huisvesting)

Mochten er ondanks onze inspanningen om alle reproductierechten te betalen, toch nog gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden, dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij de Directie Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

ISNN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2011/6860/015